

vond in de jaren tachtig een uittocht plaats, de doleantie van Abraham Kuyper. De hervormde predikanten trachtten hun relatie tot de achterblijvers te verbeteren, door meer aandacht te besteden aan hun verhouding tot de gemeente. De dominee werd zo als raadsman tot pendant van de dokter, de één voor de geest en de ander voor het lichaam. Net als de arts onderscheidde hij zich van de leken door zijn overwicht aan kennis. Geleerde wilde hij blijven, en dat heeft zijn sociale positie niet geschaad. Zijn afstand tot de culturele elite nam echter toe. De domineedichter raakte zijn prestige kwijt.

Het spreekt vanzelf dat zo'n korte samenvatting aan dit boek geen recht kan doen. Maar ze doet wel blijken dat Bos er met zijn benadering in slaagt alle hoofdontwikkelingen met elkaar in verband te brengen. Kaal gepresenteerd als hier zullen zijn stellingen nu en dan tegenspraak oproepen, en zo is het mij ook bij de volledige lectuur wel eens vergaan. Dat is mede een gevolg van de gekozen opzet. Bos schrijft over het domineesberoep, maar het woord roeping komt noch in de index, noch in de verklarende woordenlijst voor. Dat is denk ik geen toeval. *In dienst van het Koninkrijk* is een vlot leesbaar en onderhoudend geschreven boek. Aan de geestelijke dimensie van het bewuste beroep besteedt het weinig aandacht. Al wordt het woord Koninkrijk in de titel met een hoofdletter geschreven, het gaat naar mijn indruk om het Koninkrijk der Nederlanden. Maar laten we dat beschouwen als gepaste bescheidenheid van wetenschap die haar plaats weet. Is het zo bedoeld, dan mogen we concluderen dat sociologie en geschiedenis hier op gelukkige wijze met elkaar verenigd zijn.

A. Th. van Deursen

H. M. M. van Goor, *Banken en industriefinanciering in de 19^e eeuw. De relatie tussen Mees en Stork. Van den Bergh gaat naar Engeland* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 2000, Tinbergen institute Research series CCXXXVI; Amsterdam: Thela thesis, Tinbergen institute, 2000, 282 blz., ISBN 90 517 0810 6).

Wie op grond van bovenstaande titel een uitgebreide studie verwacht over banken en industriefinanciering zal na het lezen van de inleiding enigszins teleurgesteld zijn. Anders dan bij de meeste Nederlandstalige financiële geschiedschrijvingen heeft de economisch geschoolde auteur Linda van Goor het verleden namelijk gebruikt om recente theoretische inzichten uit de monetaire economie te toetsen; een aanpak die zoals zij in de inleiding van haar dissertatie terecht opmerkt in Nederland nauwelijks wordt toegepast.

Het werk is opgebouwd uit drie delen, die worden omlijst door een inleiding, een slotbeschouwing en conclusie en een uitvoerige literatuurlijst. De annotatie die veelal aan het einde van elk hoofdstuk, maar ook wel in de tekst wordt gepresenteerd, is niet overvloedig. Dat geldt niet voor de uitvoerige toelichting bij de bewaard gebleven archieven en hun bewaarplaatsen. De delen een en twee vormen respectievelijk het theoretische en het historische kader voor de twee casestudies die samen het derde deel vormen.

Het eerste deel geeft een overzicht van enkele financiële intermedietheorieën. Een centraal aandachtspunt in deze beschouwing is het vraagstuk van de informatie-asymmetrie, dat wil zeggen het verschil in informatie waarover de verschillende marktpartijen beschikken. Het informatieprobleem was in de oudere economische theorieën—die perfecte markten veronderstelden—een onbekend verschijnsel. In werkelijkheid zijn markten verre van perfect en beïnvloedt informatie-asymmetrie dan ook het functioneren van financiële markten. Zo wordt vermogen duurder en minder beschikbaar. Volgens de eerdergenoemde financiële intermedietheorieën kunnen banken de kosten die verband houden met vergaren van informatie over

marktpartijen verminderen en financieringsrelaties mogelijk maken. Hierin schuilt voor een belangrijk deel de toegevoegde waarde van banken. Het eerste deel eindigt met een viertal inzichten, die in de rest van het onderzoek worden gebruikt. Alle vier hebben betrekking op de vermindering van de financieringskosten voor bedrijven en een grotere beschikbaarheid van vermogen.

Vervolgens wordt in het tweede deel op basis van literatuur de ontwikkeling geschetst van het Nederlandse bedrijfsleven tussen 1850 en 1900. Na een vluchtige beschrijving van de veranderingen in productieprocessen onder invloed van technologische ontwikkelingen die in de loop van de tweede helft van de negentiende eeuw de behoefte aan kapitaal in de industriële sector deden toenemen, volgt een beschrijving van de aanbieders van kapitaal. Tot het derde kwart van de negentiende eeuw waren de voornaamste industrie-financiers de ondernemers zelf, hun familie, vrienden en bekenden. Het bedrijfsvermogen bestond in die jaren dan ook grotendeels uit eigen vermogen en voor slechts een klein percentage uit zogenaamd kort vreemd vermogen, dat wil zeggen verschillende vormen van afnemers- en leverancierskrediet. In de tweede helft van de negentiende eeuw, zou onder invloed van schaalvergroting bij verschillende bedrijven, waaronder Stork en Van den Bergh, de behoefte aan financiering voor de langere termijn groeien. De beschrijving van de aanbieders van kapitaal richt zich voornamelijk op de algemene of handelsbanken. Andere belangrijke financiële intermediairs als hypotheekbanken, credietverenigingen en coöperaties worden derhalve buiten beschouwing gelaten. Toch zouden de algemene banken wegens het gebrek aan inzicht in de risico's en de verwachte rendementen van te financieren projecten pas na 1900 meer bij industrie-financiering betrokken raken.

Deel drie bestaat zoals gezegd uit twee casestudies op basis van archiefmateriaal. Volgens de auteur laat de relatie tussen machinefabriek Stork en R. Mees & Zoonen zien hoe machinefabrieken aan het begin van de industrialisatie in Nederland nieuwe wegen voor langetermijnfinanciering moesten zien te vinden en hoe bankiers de onzekerheid bij beleggers over deze nieuwe industrietak konden wegnemen. Overigens was Mees, zo blijkt, op dat moment ook de enige bank die een dergelijke onderneming kon begeleiden. De betrokkenheid van de bank was dan ook cruciaal voor het overleven van de machinefabriek, zo betoogt Van Goor. Opvallend is de directe betrokkenheid van bankier Marten Mees bij de machinefabriek, zoals blijkt uit de geciteerde fragmenten afkomstig uit de correspondentie tussen Stork en Mees. Over de contacten tussen Van den Bergh en diens bankiers is veel minder bewaard gebleven. Deze tweede casestudie laat echter zien hoe enkele decennia later industriëlen op basis van hun eigen reputatie zelf in staat zijn gelden uit de markt aan te trekken. Aanvankelijk deed Van den Bergh zaken met de Amsterdamsche Bank. Later kwam daar de Rotterdamsche Bank bij. In 1895 besloot de Nederlandse margarinefabrikant echter zijn bankleningen af te lossen. Een week nadat de Nederlandse firma Simon van den Bergh was overgenomen door het Britse Van den Bergh's Margarine Ltd. vond medio 1895 in Londen een grote aandelenemissie plaats. Volgens de auteur waren de banken toentertijd ook niet in staat geweest om de voor Van den Bergh's expansie benodigde gelden te verschaffen. Overigens laten deze twee praktijkgevallen zien, dat in tegenstelling tot wat op basis van de theorie verwacht mocht worden, wat betreft de financieringsmogelijkheden de grootte van de banken er niet toe doet.

Banken en industrie-financiering wijkt door de gekozen invalshoek af van de gangbare financieel-historische studies. De presentatie van de onderzoeksresultaten is naar mijn smaak nogal chaotisch door de veelheid aan korte alinea's, paragrafen, tussenkopjes en kaders. Ook inhoudelijk worden er nogal wat sprongen gemaakt in de beschrijving van de economische, institutionele en technologische ontwikkelingen. De behandeling van Londen als financieel centrum in relatie tot Amsterdam is bijvoorbeeld summier. Wat betreft het effectenbezit en buitenlandse fondsen had het werk van A. J. Veenendaal over Amerikaanse spoorwegfondsen

voor extra diepgang kunnen zorgen. Daarenboven hebben de fixatie op het kostenaspect en de rol van banken in de informatieoverdracht ertoe geleid, dat de auteur te gemakkelijk verbanden legt die er mogelijk niet geweest zijn of minder eenduidig als zij veronderstelt. Zo wordt diverse malen het gebruik van telegraaf of telefoon alleen afgezet tegen de (verzend)kosten, waarbij geheel wordt voorbij gegaan aan andere aspecten, zoals vertrouwelijkheid en concurrentie-overwegingen, die een rol hebben gespeeld bij de keuze voor een bepaald communicatiemiddel.

Bovenstaande kritiek neemt echter niet weg dat deze poging om de economische theorie te toetsen aan de historische werkelijkheid navolging verdient.

J. Mooij

P. C. van der Kruit, K. van Berkel, ed.. *The legacy of J. C. Kapteyn. Studies on Kapteyn and the development of modern astronomy* (Astrophysics and space science library CCXLVI; Dordrecht, Boston, Londen: Kluwer academic publishers, 2000, xviii + 382 biz., f320,-, ISBN 0 7923 6393 0).

Hoewel een tijdspanne van 385 jaren niet iedereen zal aanzetten tot een jubileumviering, mogen we blij zijn dat de Groningse universiteit dit — in 1999 gevierde — lustrum heeft aangegrepen om de persoon en het werk van een van haar vroegere hoogleraren tot onderwerp te maken van een wetenschaps-historisch congres. De sterrenkundige Jacobus Cornelius Kapteyn (1851-1922) rechtvaardigt namelijk om meer dan een reden deze bijzondere aandacht. Hij was niet alleen een markante persoonlijkheid, hij was ook de eerste Nederlandse sterrenkundige die internationaal groot gezag verwierf. De grote stroom van Nederlandse sterrenkundigen die gedurende de twintigste eeuw naar het buitenland trok en daar succes oogstte, start bij Kapteyn, en het is dan ook grotendeels zijn verdienste dat de Nederlandse sterrenkunde deze internationale kansen heeft gekregen.

Bij zijn aantreden als hoogleraar te Groningen in 1878 zag het er allerminst naar uit dat Kapteyn zo'n markante plaats in de Nederlandse sterrenkunde zou gaan bekleden. In tegenstelling tot de universiteiten te Leiden en Utrecht beschikte de Groningse universiteit namelijk niet over een eigen observatorium, en zo'n waarnemingsmogelijkheid leek destijds toch een *conditio sine qua non* voor iedere sterrenkundige met onderzoeksambitie. Kapteyn echter wist deze handicap om te vormen tot een pluspunt. Door zijn diensten aan te bieden aan sterrenkundige observatoria elders in de wereld wist Kapteyn zich geleidelijk aan te ontwikkelen tot een sleutelfiguur in de internationale sterrenkunde. De introductie van de fotografie in de sterrenkunde, gevoegd bij de toegenomen precisie in instrumentatie, had een voordien ongekende stroom aan uit te werken meetgegevens gegenereerd. Kapteyn zag dit 'gat in de markt' en vulde het op. Door in Groningen op een systematische wijze fotografische platen te analyseren die in andere observatoria waren opgenomen, wist Kapteyn sterrenkundig werk te produceren van hoge kwaliteit. De *Cape Photographie Durchmusterung*, een sterrencatalogus die Kapteyn als co-productie met de Zuid-Afrikaanse astronoom David Gill in een tijdspanne van ruim twaalf jaar wist samen te stellen, vestigde definitief zijn wetenschappelijke reputatie. Mede hierdoor was Kapteyn in staat om in 1896 te Groningen eindelijk een eigen onderzoeksinstituut te openen: weliswaar geen sterrenkundig observatorium, maar wel een sterrenkundig laboratorium — een absoluut novum in de sterrenkunde. Hier werkte hij verder aan onderzoeken betreffende de bouw van de kosmos, waarbij statistische methodieken een grote rol zouden gaan spelen. Dit arbeidsintensieve empirische werk, gevoegd bij een creatieve geest die ook tot theorievorming bijdroeg, maakt Kapteyn tot een boeiende figuur, over wiens betekenis als